

Feridun ŞENOL

Dr. Öğrencisi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.

feridunsenol@gmail.com

Abdulhalik BAKIR

Prof. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
Öğretim Üyesi.

ORCID: 0000-0002-4436-5322

abdulhalik.bakir@bilecik.edu.tr

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi-Research Article

Başvuru/Submitted: 14.09.2024

Kabul/Accepted: 29.10.2024

GEÇ ORTA ÇAĞLARDA GENCE ŞEHRİNİN İKTİSADİ VE SOSYAL DURUMU*

Öz

Günümüzde Azerbaycan sınırları içerisinde yer alan Gence şehrinin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu hakkında net bilgiler mevcut olmamasına rağmen, tarihi geçmişi eski devirlere kadar gitmektedir. Şehir, stratejik-jeopolitik konumda yer alması ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunması ile Kafkasya, Asya ve Avrupa arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Bu durum, şehrin coğrafi ve siyasi konumunu önemli hale getirdiği gibi iktisadi yönden de kalkınmasını sağlamıştır. Tüccarlar da coğrafyanın avantajlı konumundan faydalanarak şehrin ürünlerini çevre ülkelere tanıttıkları gibi şehrin ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Gence şehrinde iklim şartlarının elverişli olması birçok tarım ürünlerinin yetiştirilmesine imkân sunmuştur. Aynı zamanda yeraltı kaynakları açısından zengin olan şehirde birçok zanaat dalı da gelişme kaydetti.

Bulunduğu konumu neticesinde Gence, birçok devletin hâkimiyeti altına girmiştir. Aynı zamanda birçok devlete ev sahipliği yapması ile zengin bir tarihe de sahip olmuştur. Gence şehrine hâkim olan devlet adamlarının ilim ve kültürel gibi alanlara önem verdiği için birçok ilim adamı, edebiyatçı, tarihçi ve din alimlerinin yetişmiştir. Günümüze kadar gelen tarihi, dini ve edebi alanlarda olmak üzere büyük önem arz eden yazma eserler bırakmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Arrân/Albanya, Azerbaycan, Gence, İktisadi.

---

* Bu makale, 11.-15. Yüzyıllar Arasında Gürcistan-Azerbaycan'da Endüstri ve Ticaret adlı Doktora Tezi'nden türetilmiştir.

THE ECONOMIC AND SOCIAL SITUATION OF GANJA CITY IN THE LATE MIDDLE AGES

Abstract

Although there is no clear information about when and by whom the city of Ganja, which is located within the borders of Azerbaijan today, was founded, its historical history goes back to ancient times. The city has served as a bridge between the Caucasus, Asia and Europe due to its strategic-geopolitical location and its location on important trade routes. This situation has made the geographical and political position of the city important, as well as enabled its economic development. Merchants also took advantage of the advantageous location of the geography and introduced the city's products to the surrounding countries, as well as contributed to the development of the city's economy. The favorable climatic conditions in Ganja city have made it possible to grow many agricultural products. At the same time, many branches of craft have also developed in the city, which is rich in underground resources.

As a result of its position, Ganja has come under the rule of many states. At the same time, it has also had a rich history with being home to many states. Because the statesmen who dominated the city of Ganja attached importance to areas such as science and culture, many scientists, literature, historians and religious scholars were educated. They have left written works of great importance in the historical, religious and literary fields that have survived to the present day.

Keywords: Caucasus, Arran/Albania, Azerbaijan, Ganja, Economic.

Giriş

Azerbaycan, Kafkas sıradağlarının Kuzey ve Güney Kafkasya olarak ikiye ayırdığı coğrafi bölgede, Güney Kafkasya sınırları içerisinde yer almaktadır. Güney Kafkasya, dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biridir. Tarım ve hayvancılığa elverişli iklimi, bolca meyve ve sebzenin olması bereketli toprakları, zengin yeraltı kaynakları, ayrıca barınma imkânı sağlayan mağaralara sahip olması ile Eski Çağ'da yaşayan insanlar için her zaman yurt olmuştur. Arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkan buluntulara göre Güney Kafkasya bölgesinde insanların yaşadığına dair izler bulunmuştur.

Gence şehri, Azerbaycan bölgesinde yer alan Arrân (Errân) sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Kür ve Aras nehirleri arasında yer alan Arrân'ın kuzeyinde Şirvan ve Şeki, güneyinde İrminiye ve Azerbaycan, güneyinde ise Mugan yer alıyordu. Eski Yunan ve Roma döneminde Albanya olarak adlandırılan bölge, Müslümanların fethi sonrasında Arrân adını almıştır. Aynı zamanda iki nehir arasında yer almasından dolayı bölgeye "Beyne'n-nehreyn" adı da verilmiştir.¹ Arrân'ın en büyük şehirleri arasında Berde (Berda'a, Berza'a), Beylekan ve Gence yer almaktaydı. İbnü'l-Esîr'e göre Arrân'ın en büyük şehri ise Gence idi.²

Doğu ve Batı arasında bir köprü vazifesi gören Azerbaycan ve Arrân, Kafkas ticaret yollarına büyük iktisadi katkılarda bulunmuştur. Ayrıca Kür ve Aras nehirleri de bölgenin iktisadi yapısına

¹ Abdülkerim Özaydın, "Arrân", DİA, Cilt 3, İstanbul 1991, s. 394.

² İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi (el-Kâmil fi't-Tarih)*, (Tercüme Heyeti: Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe), Cilt X, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 235.

katkı sağlamıştır. Bu konumu neticesinde Azerbaycan ve Arrân kültür ve medeniyet merkezleri arasında yerini almıştır.

I. İKTİSADİ DURUM

Azerbaycan, önemli bir stratejik konumda bulunması ve zengin yeraltı kaynaklarına sahip olması nedeniyle ülkenin iktisadi yönden gelişmesine imkânlar tanımıştır. Aynı zamanda iklim şartları elverişli olduğu için Azerbaycan gelişmiş bir tarım bölgesi olmuştur. Selçukluların bölgeye hâkim olması ile göçebe unsurlar da Azerbaycan'a yerleşme imkânı elde ettiler ve bunun sonucunda tarım ve hayvancılık daha da arttı.

Azerbaycan'da birden çok devletin bulunması iktisadi hayatın gelişmesine katkı sağlayan unsurlardan biri olmuştur. Başta Gence olmak üzere Azerbaycan Atabegleri (İldenizliler) hâkimiyeti döneminde Nahçıvan, Beylekan, Tebriz, Şamahı gibi şehirler iktisadi yönden büyük gelişme yaşadı. İktisadi durumun gelişmesi ile şehirlerin kalabalıklaşmasına ve yeni şehirlerin kurulmasına neden olmuştur. Orta Çağ kaynaklarına bakıldığında zaman Gence şehrinde 100 bin kişinin yaşadığına dair kayıtlar mevcuttur.

İktisadi durumun gelişmesi ve arz talep ilişkilerinin artması ile Gence şehrinde dokumacılık, halıcılık, çömlekçilik, metalleşme, ağaç işçiliği, seramik gibi zanaat alanları gelişme göstermiştir.

1. Ticaret

Azerbaycan bölgesi tarih boyunca, Asya ile Avrupa arasında önemli bir köprü vazifesi görmüştür. Azerbaycan, Kafkasya/Kafkaslar ve Ermeniyeye açılan bir kapı olmasının yanı sıra Hemedan üzerinden İran, Mezopotamya ve Orta Asya'ya uzanan ticaret yollarının birleştiği bir konumda yer almaktaydı.³ Ayrıca Erdebil'den Tiflis'e ve Karadeniz'e giden ticaret yolları da buradan geçirdi. Azerbaycan arazisinden geçen ticaret yolları İpek Yolu üzerinde taşınan transit ticaretten faydalanmakla beraber ülke kaynaklarından daha geniş istifade etmek ve dış pazarlara açılma imkânları da elde etti.

10. asır İslam coğrafyacıları Azerbaycan ticaretinin öneminden bahsederken Rusya, İsveç, Norveç, Almanya ve Doğu ile yapılan ticaret Azerbaycan'ın konumu vasıtasıyla meydana geldiğini nakletmektedirler. Bu nedenle Berde (Berze'a) ve Derbend şehirleri bu dönemin en büyük ve önemli merkezleri olmuştur.⁴ Rus akınları neticesinde Berde şehrinin eski önemini kaybetmesi ile Gence şehri, Azerbaycan ve Kafkasya'nın büyük ticaret ve medeniyet merkezi haline geldi. Azerbaycan'ın Garb rayonlarına, Erdebil'den Tiflis'e ve Karadeniz sahillerine giden ticaret yolları buradan geçirdi.⁵

³ Ali İpek, *Azerbaycan Tarihine Giriş*, Ankara 2007, s. 24.

⁴ Ahmet Caferoğlu, *Azerbaycan*, İstanbul 1940, s. 9-10.

⁵ Mahmud İsmailov, *İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azerbaycan Tarihi*, Aktaran: Vefa Kurban, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 163; Ziya Bünyadov-Y. B. Yusifov, *Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan XX. Asraderk)*, Bakü 2007, s. 295.

Berze'a-Tiflis ticaret yolu üzerinde yer alan şehir; Berze'a'dan Cenze'ye 9, Cenze'den Şemkür'a 10, Şemkür'dan Hunân'a 21, Hunân'dan Kal'atu İbn Kendmân'a 10, Kal'a'dan Tiflis'e 12 fersahlık bir mesafeye sahipti.⁶

Genceli tacirler, ürettikleri malları yurt dışına çıkarmaları neticesinde dönemin önde gelen sınıfları arasında yer almışlardır.⁷ Tacirlerin faaliyetleri neticesinde Gence şehri, ürünlerini diğer şehirlerden ve ülkelerden gelen alıcılara pazarlamak amacıyla tedarikçi bir merkez haline gelmiştir.⁸

Pamuk, pirinç, ham ipek, ipek kumaşlar, kıyafetler ve seramik gibi ürünler ihraç edilerek büyük kâr elde edilmekteydi.⁹ Aynı zamanda Genceli sanatkârların hazırladıkları güzel ipek ürünleri ve halılar Selçuklu sarayları süslemeleriyle birlikte dünya pazarlarında sergilenirdi.¹⁰ İhraç edilen diğer ürünler arasında kırmızı boya, ipek böceği, kürk, meyve, bal, balık, atlar, eşekler ve kuzular yer almaktaydı. Yapılan ihracat sayesinde Doğu Avrupa şehirleri ile de ticaret gelişmeye başladı.¹¹

Gence'de üretilen güzel sırlı seramik ürünleri de Bakü'ye getirilerek Beylekan, Gebele, Şeberan gibi şehirler ile ticari ilişkiler kurulmuştur.¹²

Şehir ticaretinin başlıca merkezlerini oluşturan pazarlar büyük bir öneme sahipti. Gence, Tebriz, Erdebil, Nahçıvan, Bakü, Beylekan, Meraga ve Şemkir gibi şehirlerde üstü kapalı ve etrafı çevrili olmak üzere büyük pazarlar kurulurdu. Şehirler, ürünler için iyi bir pazar konumunda bulunmaktaydı. Gence pazarlarına atlas, simli kumaş, pamuk ve ipek parçalar, ham ipek, ipek parçalar, kürkler, keçe, "el-genci" olarak adlandırılan elbiseler getirilirdi. Aynı zamanda mahalle aralarında küçük mahalle pazarları da olurdu. Pazarların içerisinde bakırcıların, demircilerin, çömlekçilerin, kuyumcuların, manifaturacıların ticaret köşeleri yer alırdı. Pazarların üstü kapalı olup etrafı çevrili idi.¹³

Gence şehri iktisadi yönden büyük gelişmeler yaşamasına rağmen, İslâm fetihleri, Selçuklu seferleri, Moğollar'ın akınları ve yerel devletlerin siyasi hâkimiyet mücadeleleri sonucunda iktisadi yönden gerilemeye başladı. Yaşanan muharebeler sonucunda şehirler yıkıma uğradığı gibi dahili ve harici ticaretin gerilemesine, sanatsal-kültürel alanların ve şehir ekonomisinin durgunlaşmasına neden olmuştur. Ticaretin belkemiğini oluşturan kervansaraylar ve kervan yolları da yapılan yağma ve istilalardan nasibini almıştır. Kervansaraylar ve kervan yollarının baskınlara maruz kaldığı için harici pazarla olan ilişkilerin kesilmesine neden olmuştur.

⁶ İstahri, *Mesâlikü'l Memalik (Ülkelerin Yolları)*, Çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2015, s. 181.

⁷ Günay Babayeva, *XII-XIII. Yüzyıllarda Azerbaycan*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2020, s. 53.

⁸ M. M. Altman, *Gence Şehrinin Tarihi Taslağı (Rusça)*, Bakü 1949, s. 23.

⁹ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, 2. Cilt, 2. Kitap, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 329.

¹⁰ Bünyadov-Yusifov, s. 295.

¹¹ Hüseyin Ali Dakuklu, "Devletü'l-Bulgâr el-Müslimîn fi Havzi'l-Volga", Abdulhalik Bakır, *Orta Çağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler II*, Ankara 2008, s. 457.

¹² Sara Aşurbeyli, *Bakü Şehrinin Tarihi*, Çev. Sevinç Üçgül, Teas Press, İstanbul 2017, s. 112.

¹³ Mikail Haydarov, "XIII-XIV. Asırlarda Azerbaycan'da İçtimai-İktisadi Kuruluş", *Azerbaycan Tarihi*, III. Cilt, Ed. Oktay Efendiyeve, Bakü 2007, s. 62.

Moğol istilaları zamanı Azerbaycan bölgesinde Gence, Erdebil, Beylekan, Meraga, Şamahı, Nahçıvan, Hoy, Salmas, Serab, Şemkir, Kağızkonan, Berde, Ucan gibi şehirler harabe haline gelmiştir.¹⁴

Ticaretin gelişmesini olumsuz yönde etkileyen bir diğer husus ise tüccarlardan alınan rahtar vergisi idi. Günümüzdeki gümrük vergisi niteliği taşıyan bu vergi sistemi, bir feodalın arazisinden başka bir feodalın arazisine geçerken ödeniyordu. Bu durum tüccarlara ağır yüklemesi nedeniyle ticaretin gerilemesine neden olmaktaydı.¹⁵

XV. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde yaşanan siyasi istikrar sayesinde iktisadi gelişmeler iyileşme sürecine girdi. Özellikle Gence, Tebriz, Erdebil ve Şamahı gibi şehirler ipek üretimi ve ticaretinde dış ülkeler ile olan ilişkilerini geliştirdiler. Aynı zamanda Gence halkı ipek kozası yetiştirme ve ipeğin hazırlanmasında usta hale geldiler.¹⁶

2. Tarım

Azerbaycan'da iklim şartları elverişli olduğu için tarım, halkın temel uğraş alanlarından biri olmuştur. Özellikle ekincilik, bağcılık ve bostancılık gibi tarım alanları eski dönemlerden beri her zaman önemini korumuştur. İlk dönem kaynakları arasında görülen ve VII. yüzyılda yazılmış "Alban Tarihi"nde Gence şehrinde tarım ve ekinciliğin yapıldığına dair kayıtlarda yer almaktadır. Bu durum Moğol istilalarına kadar önemini korumuştur.

X. yüzyılda yazılmış "Hudûdü'l-Âlem" adlı eserde Gence ve Şamkûr'un bol tarımı ve nimeti olan iki şehir olduğundan bahsedilmektedir.¹⁷ Düz bir arazide kurulmuş olan Gence şehrinde çok sayıda bağ ve bostan mevcuttur. Şehirde üzüm, incir, kavun, dut, fındık ve nar gibi mükemmel tarım ürünleri yetiştirilmektedir.¹⁸ İncirin çok sayıda yetiştirilmesine rağmen, birçok hastalığa da neden olduğu görülmektedir. Ebû'l Fidâ ve Sipâhîzâde Mehmed gibi coğrafyacılar, bu incirden yiyen kişilerin ateşli hastalığa yakalandığı bilgisini paylaşmaktadırlar.¹⁹ XIV-XV. yüzyıl coğrafyacılarından Azerbaycanlı El-Bakuvî ise ciğer hastalığına iyi gelen bir bitkiden "Şehirden bir menzil mesafede Herek adlı kale var. Yazın buranın havası güzeldir. Gence cemaati buraya göçer. Orada büyük bir dağ ve onun üstünde Şam dutuna benzer Hur/Kur adlı bir bitki var. Hemen bu bitki ciğer hastalığından kurtarmaktadır. Gence'den ve Şirvan'dan başka bu bitki hiçbir yerde yoktur." sözleri ile bahsetmektedir.²⁰ Gence halkı, sıcak havaların harareti kesilinceye kadar bu bölgede kalmaktadır.²¹

¹⁴ Gurban Huseynov, *İlhanlılar Döneminde Azerbaycan*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2022, s. 151.

¹⁵ İsmailov, s. 168.

¹⁶ Bilal Dedeyev, *XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri*, Doktora, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004, s. 108.

¹⁷ *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, Çev. V. Minorsky, Türkçeye Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, Kitabevi, İstanbul 2008, s. 103.

¹⁸ Babayeva, s. 53; *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 330; Altman, s. 24.

¹⁹ *Ebû'l Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, Tercüme ve Yayına Hazırlayan: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 323; Sipâhîzâde Mehmed, *Evezhü'l-Mesalik İla Ma'rifeti'l-Büldan Ve'l-Memalik*, Hazırlayan: İlhami Daniş, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2009, s. 446.

²⁰ Abdurreşid el-Bakuvî, *Kitab Telhis el-Asar ve Acaib el-Melik el-Kahhar*, Bakü 1992, s. 107.

²¹ *Kazvini ve Âsârü'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbad'ı*, İnceleme ve Değerlendirme: Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2019, s. 461.

Hamdullah Müstevfi ise şehri şu sözleri ile tanımlamaktadır:

“Yapısı, havası suyu bakımından dünyadaki bütün şehirler arasında:

Yüceliği hepsinden üstün, birkaç şehri vardır İran’ın,

Büyük bir hazine olan Gence; Erran’da, Safahan; Irak’ta,

Merv ve Tus; Horasan’da, Aksaray ise; Rumdadır.”²²

3. Dokumacılık

El sanatlarının en yaygın olduğu alanlardan biri olan dokumacılık Gence şehrinde ün kazanmış bir sanat dalı idi. Pamuklu ve ipekli kumaşların üretimi ise dokuma alanında önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda pamuklu ve ipekli kumaşlar iktisadi açıdan uluslararası önem taşımaktaydı. Dokumacılık zanaatı Gence, Tebriz, Nahçıvan, Hoy, Beylekan ve Erdebil gibi şehirlerde gelişme göstermiştir.

Gence şehri, pahalı ipek kumaşlar, İbrişim kumaşlar, atlas kumaşlar, pamuk, iplikler, “el-genci”, “kutni” ismiyle bilinen elbise üretimi ile ünlü idi. Dokunan bu ürünler Gence şehrinde çevre ülkelere ihraç edilmekteydi.²³ Evliyâ Çelebi, Gence şehrinin zekim ipeğinin de meşhur olduğunu söylemektedir.²⁴

İpek kumaşı ile ün kazanması üzerine Gence şehri, X. yüzyılın sonlarına doğru eski önemini kaybeden Berde şehrinin yerini aldı.²⁵

Gence halkı, şehirde ipekböcekçiliğin gelişmesine de büyük önem vermiştir.²⁶ Azerbaycan’a ipekböceğinin tohumu ise Çin’den getirilmişti.²⁷ İpeğin ülke dahilinde, imal edilmesi ve ipekten çeşitli eşyalar yapılarak farklı ülkelerde ticareti yapılabilmesi için yüksek miktarda ipekböceği yetiştirilmesi gerekiyordu. Bu nedenle ipekböceği yetiştiricileri dut ağaçlarının yetiştirilmesi ve sulanması için büyük çaba sarfetmişlerdir.²⁸

Dokunan ürünler arasında halı üretimi de büyük öneme sahipti. Halı üretimi şehir ekonomisine büyük katkı sağlamaktaydı. Ülke dışında da popüler olan halılar Gence, Mukan, Tiflis, Nahçıvan, Erdebil, Hoy, Tebriz gibi şehirlerde dokunmaktaydı.²⁹ XII-XIII. yüzyıllarda da halı üretimi önemini korumaya devam ettirmiştir. Arkeoloji kazılarında halı dokumada kullanılan makasın bulunması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bulgular arasında yer alan makas, diğer makas türlerinden farklılık göstermekteydi ve kesim şekli de farklı bir özelliğe sahipti.³⁰

²² Fatih Çiftçi, *Hamdullah Müstevfi'nin Nüzhetü'l Kulûb Adlı Farsça Eserine Göre Moğollar Devrinde Azerbaycan, Mezopotamya ve Anadolu*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2016, s. 59.

²³ Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda*, Bizim Büro, Ankara 2005, s. 158; Babayeva, s. 52.

²⁴ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 330.

²⁵ Aşurbeyli, s. 110.

²⁶ Altman, s. 24.

²⁷ İsmailov, s. 96.

²⁸ M. X. Şerifli, *IX. Asrın İkinci Yarısı-XI. Asırlarda Azerbaycan Feodal Devletleri*, Bakü 2013, s. 307.

²⁹ Bünyadov-Yusifov, s. 295, 321; *Hudûdü'l-Âlem*, s. 101-102; İbn Havkal, *Sûrat el-Arz (Yerin Haritası)*, 10. Asırda İslam Coğrafyası, Tercüme: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 266-268; Bakır, s. 278.

³⁰ Babayeva, s. 70.

4. Metalcilik

Azerbaycan, yeraltı kaynakları açısından zengin bir bölgedir. Sayısız hesapsız tabii zenginlikleri nedeniyle ilk dönem kaynaklarında güzel ve hayranlık uyandırıcı bir memleket olarak görülmektedir.³¹ Gence şehrinde ise demir, bakır, kurşun ve altın gibi madenler çıkarılmaktaydı.³² Zengin maden yatakları neticesinde zanaat erbabı bakır, altın, demir işletmeciliği yapmakta ve metallere farklı amaçlar da kullanılmak üzere çeşitli iş aletleri, altından süs eşyaları imal etmiştir.³³

Gence, Kebele, Berde, Nahçıvan, Şabran, Şamahı ve Bakü’de yapılan arkeoloji kazıları sırasında ok, teber, kılıç, hançer, bıçak ve tüfek gibi silahlar ortaya çıkartılmıştır.³⁴

Metal imali sahasında Gence, Tebriz, Erdebil, Şamahı önde gelen şehirlerdir. Metal imalinde ise esas yeri demircilik ve bakırcılık teşkil ediyordu. Demirin insan hizmetine girmesi ile birlikte demir işçiliği zanaatı ve savaş silahlarının imal edilmesi önem kazandı. Silah üretim merkezi olarak ön plana çıkan şehirde at nalı, metal miğferler, maskeler, zırhlı elbiseler, kılıç ve zırhlar yapılmaya başlandı.³⁵ Kazvinî ise Gence halkının çoğunluğu harp sanatında üstün niteliklere sahip kişiler olmasından bahsetmektedir.³⁶

Yetenekli ellere sahip olan Azerbaycan ustaları kale kapısı yapmakla da mahir idiler. Gence kale kapıları, sanat numunelerinden en güzel örneklerinden biridir. Gence kapıları, Azerbaycan hükümdarı Ebul Esvar Şavur’un gösteriş ile meşhur ustası İbrahim Osmanoğlu tarafından 1063 yılında yapılmıştır. Sanat incisi olarak görülen bu nadide eser, 1139’da meydana gelen deprem sonrasında bu durumu fırsat bilen Gürcü işgalcileri tarafından ganimet olarak alındı.³⁷

Altın ve bakır madenlerinin zengin olması neticesinde sikke darphane zanaatçılığının gelişmesine de katkı sağlamıştır. Azerbaycan’da sikke darbı M.Ö. III yüzyıldan I. yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Albanya, Atropatena, Sasaniler, Arap Hilafeti, Abbasiler, Tiflis Emirliği, Şirvanşahlar, Saciler, Salariler, Revvadiler, Şeddadiler, Azerbaycan Atabeyliği, Karasungurlular, İlhanlılar ve Safevi dönemlerine ait sikkeler görülmektedir. Gence şehrinde Şeddadi Emirleri’nden I. Fazl (985-1031), Karasungurlulardan Karasungur (?-1141), Safeviler’den ise Şah I. İsmail (1502-1524) adına sikke bastırılmıştır.³⁸

Kuyumculuk sanatı da gelişme gösteren alanlardan biri olmuştur. Önemli kuyumculuk merkezleri ise Gence, Bakü, Şeki ve Selyan şehirlerinde yer alırdı. Yapılan arkeoloji kazı çalışmaları

³¹ Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi, Son Hunlar/Hazarlar/Ermeniler/Terekemeler*, Rusça ve İngilizce Nüshaları Karşılaştırarak Azerbaycan Türkçesine Çev. Ziya Bünyadov, Türkiye Türkçesi: Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 31.

³² *Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan-XXI. Asrın İlk On Yıllarına Kadar)*, Redaktör: Mehman Abdullayev, Bakü 2014, s. 78; Babayeva, s. 52; *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 330.

³³ İsmailov, s. 53.

³⁴ H. Aliyeva, “Azerbaycan’ın Orta Asır Silahlarındaki Kitabeler”, *Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi*, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü 2011, s. 249.

³⁵ Ahmet N. Özdal, “Ortaçağ İslâm Dünyasında Silah Ticaretine Dair Bazı Tespitler (Farklı Yaklaşımlar)”, *Tarih Okulu Dergisi*, Aralık 2017, Yıl 10, Sayı XXXII, s. 662, 670; *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 330.

³⁶ *Kazvinî ve Âsârü'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbad'ı*, s. 528.

³⁷ *Azerbaycan Tarihi*, s. 93.

³⁸ Ali Recebli, *Sikke ve Devletçilik*, Bakü 2017, s. 36, 103, 117, 151.

sonucunda ise altın ve gümüşten imal edilmiş küpe, yüzük, kemer ve kadın süs eşyaları gibi buluntular çıkartılmıştır.³⁹

5. Çömlekçilik-Seramik

Tarihi geçmişi Neolitik dönemlere kadar giden çömlekçilik binlerce yıl gelişme göstererek günümüze kadar gelmiştir. Azerbaycan coğrafyasında yapılan arkeolojik kazılarda muhtelif dönemlere ait çömlek mamulâtı örnekleri ve çömlek üretimi ile ilgili bulgular ortaya çıkarılmıştır. Aynı zamanda tabii zenginliğin var olması çömlekçiliğin gelişmesine de imkân sağlamıştır. İlk-Orta asırlarda çömlekçilik zanaatının genel durumunun öğrenilmesinde çömlek tezgâhının olması önemli rol oynamaktadır. Çömlek tezgâhlarında bardaklar, güğümler, kandiller, küpler, bakraçlar, testiler, şamdanlar, çömlek, güveç kabı, camlar, su kapları, çaydanlık kapları ve kapakları imal edilmiştir.⁴⁰

XI-XIII. yüzyıllar arasında çömlekçilik zanaatı gelişme göstermiştir. Bakü şehrine Gence, Gebele ve Beylekan gibi merkezlerden kırmızı kilden hazırlanarak engobe (beyaz engobe) işlemiş, oyma ile açık yeşil, koyu mor, turuncu renkli desenleri sırla süslenmiş olarak güzel kaplar getirilmekteydi.⁴¹

Gence şehrinde gelişme gösteren diğer zanaat alanı ise seramiktir. Yapılan arkeolojik kazılarda sürahiler, kaseler, tabaklar, küre konik kaplar avize ve fayans gibi parçalar elde edilmiştir. Gence şehrinde genel tüketim için yanmış kilden yapılan sofraların yanında daha maliyetli sulama ve çok renkli seramik kaplar da üretilmiştir. Seramikler üzerinde bitki ve hayvan dünyasından gelen motifler ve halkın çizdiği tasvirler bulunmaktadır.⁴²

II. KÜLTÜR VE MEDENİYET

Erken Orta Çağ'da Arrân/Albanya'nın maddi ve manevi medeniyetinde önemli gelişmelerin yaşanması, şehir hayatının gelişmesi, mimari yapıların gelişmesi ve Hristiyan dininin yayılmasına bağlı bir durumdu. İslamiyetin yayılması ile birlikte Hilafetin hakimiyet alanları, ilim ve medeniyet merkezleri olmuştur. Bu merkezlerde alimler ilmin bütün sahalarında faaliyet göstermeye çalışmışlardır. İlim öğrenmek amacıyla medeniyet merkezlerine gelen alimler yeni malumatlar elde ederek bilgilerini daha da arttırdılar. Bu medeniyet merkezlerinden biri de Gence şehri olmuştur. Burada Arap ve Fars dillerinde yazılmış zengin kitap çeşitleri mevcuttu. Ayrıca Gence şehri, sufi şeyhlerin hadis meclislerinde faaliyet gösterdiği şehirlerden biri olmuştur.⁴³

XI-XII. yüzyıllar Azerbaycan'da kültürel hayatın zirve dönemine girdiği görülmektedir. Gence, Bakü, Tebriz, Nahçıvan ve Beylekan gibi şehirlerde ilmi durum yüksek seviyeye gelmiştir. Her ne kadar Şirvanşahlar ve İldenizliler dönemlerinde meşhur ilim adamları yetişerek ilim ve medeniyete katkı sağlasalar da Selçukluların eğitim konusundaki faaliyetleri dikkate değer bir durumdur. Selçuklu hükümdarlarının alimlere verdiği destekler neticesinde Azerbaycan'da ilim

³⁹ G. Abdulova, "Azerbaycan Kuyumculuk Sanatında İstifade Olunan İş Aletleri", *Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi*, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü 2008, s. 379-380.

⁴⁰ A. Ş. Orucov, *İlk Asırlarda Azerbaycan'da Dulusçuluk (IV-VIII. Asırlarda)*, Bakü 1989, s. 9, 11-12.

⁴¹ Aşurbeyli, s. 172.

⁴² Altman, s. 22.

⁴³ Nergiz Aliyeva, *Orta Asırlarda Azerbaycan Alimlerinin İlmî Alakaları ve Tedris Faaliyetleri*, Bakü 2015, s. 67-68.

ve medeniyetin gelişmesine de katkı sağlamışlardır. XI-XIII. yüzyıllar arasında Azerbaycan alimleri felsefe, astronomi, edebiyat, tıp, tarih ve coğrafya gibi alanlara önem vermişlerdir.

1. Edip ve Şairler

Azerbaycan Atabegleri'nden Şemseddin İldeniz ve Cihan Pehlivan dönemleri, Gence şehrinin içtimai ve iktisadi yönden kalkınma sağladığı devirler olmuştur. Refah seviyesinin yüksek olması kültür ve medeniyetin gelişmesine büyük katkı sağladığı gibi birçok ilim adamının yetişmesine imkânlar sağlamıştır. Özellikle Şemseddin İldeniz ve Cihan Pehlivan sanata ve sanatçıya büyük önem veren devlet adamları idi. Bu dönemlerde Ebü'l-Ula Gencevî, Mehseti Hanım⁴⁴, Nizâmî-i Gencevî, Esîrüddin-i Ahsiketî, Mücîrüddin-i Beylekânî, Zahir-i Fâryâbî, Kıvâmî-i Mutarrızî ve Yusuf-ı Fuzûlî gibi alimler yetişmiştir.⁴⁵ Ayrıca İbn Makula ve Katran Tebrizi gibi alimler de Genceli olmamasına rağmen, dönem dönem Gence'yi ziyaretlerde bulunmuşlardır.

Gence halkı da alimlere, ilim adamlarına karşı saygıda bulunmuşlardır. X. yüzyıl coğrafyacılarından İbn Havkal da bu durum hakkında, Gence halkının güzel ahlaklı olup alimlere karşı iyi davranan kişiler olduğunu söylemektedir.⁴⁶

Nizâmî-i Gencevî

Azerbaycan edebiyatının güçlü kalemlerinden olup Gence'de dünyaya gelmiştir. Nizami mahlası ile bilinmesine rağmen lakabı Şeyh Nizâmüddin, künyesi ise Ebû Muhammed bin Ebî Müeyyid'dir. Kıvâmî-i Mutarrızî'nin kardeşi olması dolayısıyla Mutarrızî adıyla da tanınmaktadır.⁴⁷ Nizâmî-i Gencevî, mükemmel bir eğitim almış, ilmin çeşitli alanlarında derin bir bilgiye malik olmuş ve aynı zamanda Yunan dilini öğrenerek Yunan kaynaklarından da faydalanmıştır.⁴⁸

Nizâmî-i Gencevî'nin Divan, Hamse, Hüsrev ve Şirin, Leyla ile Mecnun, Mahzenü'l-Esrar, Sırlar Hazinesi, Heft Peyker (Yedi Güzel) ve İskendername adlı eserleri mevcuttur.⁴⁹ Nizâmî Gencevî, eserlerini Şirvanşahlar, Atabeyler, Mengücekoğulları'nda yönetimde bulunan üst düzey devlet adamlarına yazmıştır.

Mahzenü'l-Esrar adlı eserini 1178/79 tarihlerinde⁵⁰ Mengücekoğulları'ndan Erzincan hâkimi ve aynı zamanda Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleymanşah'ın damadı olan Fahrüddin Behramşah ibn Davud adına telif ve irsal etmiştir. Bunun üzerine Fahreddin Behramşah ise Nizâmî-i Gencevî'ye emeğinin karşılığı olarak beş bin dinar, beş baş rahvan katır, değişik cinsten olmak

⁴⁴ Babayeva, s. 53; Muhammet Yerebakan, *Azerbaycan Atabeyliği (İldenizoğulları)*, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2013, s. 46.

⁴⁵ Devletşah, *Şair Tezkireleri (Tezkiretü'ş-Şuarâ)*, Çev. Necati Lugal, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 176.

⁴⁶ İbn Havkal, s. 263-264.

⁴⁷ Devletşah, s. 188.

⁴⁸ Gazanfer Recebli, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü 2013, s. 225; Muhammed Taki Zehtabi (Kirişçi), *İran Türklerinin Eski Tarihi*, Çev. Ferhad Rahimi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 201.

⁴⁹ Abdurreşid el-Bakuvi, s. 107; Gazanfer Recebli, s. 225; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, s. 618.

⁵⁰ Ekber N. Necef, *Selçuklu Devletleri ve Atabeyler Tarihi (Oğuzların Ortaya Çıkmasından-XIV. Asra Kadar)*, Kanun, 2010, s. 52.

üzere beş baş at, kıymetli bir hil'at, pahalı elbiseler, süs eşyası ve işlenmiş mücevherler hediye etmiştir.⁵¹

Nizâmî-i Gencevî, *İskendername* adlı eserini 1196-1200 tarihleri arasında yazmış olup Eher hâkimi Nusreteddin Piştigin'e ithaf etmiştir.⁵² Nizâmî-i Gencevî bu eserini yazarken Yunan kaynaklarından istifade etmiştir. Yunan kaynaklarını okurken Türkler hakkında bazı bilgiler dikkatini çekmiştir. Burada İskender'in devamlı surette Türkler ile mücadele etmesini şu sözleri ile paylaşmıştır: "Ze Kuh-i Hazar ta be Derya-yi Çin/Heme Türk ber Türk binem zemin (Hazar Dağı'ndan Çin denizine değin bütün yerleri Türklerle dolu görüyorum).⁵³

Nizâmî-i Gencevî diğer eserlerinden ise *Hüsrev ve Şirin'i* (1180/81) III. Tuğrul, Cihan Pehlivan ve Kızıl Arslan'a, *Leyla ve Mecnun'u* (1188) Şirvanşah I. Aksartan'a, *Yedi Güzel* (1197) Meraga hâkimi Körpe Arslan'a sunmuştur.⁵⁴ Ayrıca *Veys ve Ramîn* adlı destanını Sultan Mahmud bin Muhammed bin Melikşah adına telif etmiştir. Ancak bazı kesimler bu destanın Nizâmî Arûzî'nin olduğunu söylemektedir.⁵⁵

Selçuklu Sultanı Tuğrul b. Arslan'ın çağdaşı olan⁵⁶ Nizâmî-i Gencevî'nin ölüm tarihi hakkında kaynaklarda ise farklı tarihler yer almaktadır. Devletşah, Sultan Tuğrul bin Arslan zamanında 576 (M. 1181) tarihinde öldüğünü naklederken, Kazvinî ise 590 (M. 1195) tarihinde öldüğü bilgisini vermektedir.⁵⁷

Ebu'l-Ûlâ Gencevî

Saray şairleri arasında yer alan Ebu'l-Ûlâ Gencevî, Gence'de dünyaya gelmiştir ve eğitimini de burada tamamlamıştır. Ebu'l-Ûlâ Gencevî, Şirvanşahlar sarayında "Şairlerin Sultanı" rütbesine kadar yükselmiştir. Ayrıca Şirvanşah Manuçehr'e, Ahistan'a ve evlatlarına kasideler sunmuştur.⁵⁸

Mahsetî Gencevî

XII. yüzyıl Azerbaycan halk edebiyatının en önemli simalarından biridir. Mahsetî Gencevî'nin söylediği rubaileri, çağdaşları ile karşılıklı şiirler okuması üzerine halk arasında ağızdan ağıza dolaşan bir destana dönüşmüştür. Döneminin yetenekli şairesi olması ile halk arasında büyük bir itibar kazanmıştır. Yazmış olduğu rubaileri Azerbaycan dışına kadar yayılmış olup Yakın Şark ülkelerinde bile değer görmüştür.⁵⁹

Gazi Tahir Gencevî

XI-XII. yüzyıllarda yaşamış olup Gence'nin en tanınmış alimlerinden biri idi. Hangi tarihte öldüğü hakkında mevcut bilgi yoktur. Gazi Tahir Gencevi, Ebü'l-Kasım Ali İbn Abdurrahman

⁵¹ İbni Bîbî, *Selçuknâme*, Çev. Mükrimin Halil Yinanç, Haz. Refet Yinanç-Ömer Özkan, Kitabevi, İstanbul 2015, s. 30-31; İbn Bîbî, *El-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2020, s. 102.

⁵² Ekber N. Necef, s. 52.

⁵³ Zehtabi, s. 201-202.

⁵⁴ Ekber N. Necef, s. 52.

⁵⁵ Devletşah, s. 190.

⁵⁶ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2018, s. 618.

⁵⁷ Devletşah, s. 190; *Kazvinî ve Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbad'i*, s. 277.

⁵⁸ Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Nobel Kitap, Ankara 2004, s. 287.

⁵⁹ Yaşar Bedirhan, s. 287-288.

Nişapuri'den hadis dinlemiş, Ebü'l-Fazl Şaban İbn Ali İbn Muhammed Berdei'den ise fıkıh ilmini öğrenmiştir. İsfahan'da bulunduğu dönemde Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün huzurunda bulunmuştur. Nizamülmülk'ün teşebbüsleri ile Gence Kadılığı'na tayin edildi.⁶⁰

Mhitar Koş (Goş)

Alban tarihi hakkında kıymetli bilgiler aktaran Mhitar Koş, 1130 yıllarına yakın bir tarihte Gence'de dünyaya geldi. Hocası Vardapet (Rahip) Yovhannes Tavuski idi. Mhitar Koş, vardapet olduktan sonra Kilikya'da öğrenim görmüştür. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra tekrar Gence'ye geri döndü. Fakat Albanya Katalikosu III. Stepannos tarafından sevilmemesi ve takibat altına alınması üzerine Mhitar Koş, Haçın'a gitmiştir. 1184 yılına kadar Getik Manastırı'nda kalmıştır. Bir zaman sonra Haçın Prensi Vahtang'ın ve yakın adamlarının yardımıyla Nor Getik Manastırı'nın temelini atmış ve 1213 yılında orada ölmüştür.⁶¹

Alban Salnamesi, Kanunname ve Genceli Hüsrev'in Acıklı Yaşam Öyküsü gibi eserleri mevcuttur. "**Alban Salnamesi**" ile 1130-1162 yılları arasında Selçukluların hakimiyeti döneminde Albanya'da meydana gelen olayları nakletmektedir. "**Kanunname**" adlı eserini ise 1184 yılında ve Albanya Katalikosu III. Stepannos'un ricası isteği üzerine yazmıştır.⁶²

Mhitar Koş üçüncü eseri olan "**Genceli Hüsrev'in Acıklı Yaşam Öyküsü**"nü Grabarca yazmıştır. Eserin günümüze kadar gelen yazması üzerinde yer alan ismi ise şöyledir: "**Goş Mahlashi Vardapet Mhitar'ın Şehit Hüsrev'e İthaf Ettiği Met-Name**" dir. Eserde Selçuklu döneminin sonu, Hilat ve Gence arasındaki mücadeleleri, Bagratlı Kralları ile olan ilişkileri ve Alban ülkesinin durumu hakkında değerli malumatlar yer almaktadır.⁶³

Genceli Kiragos

Alban Hristiyanlarından olup 1201 tarihinde Gence'de dünyaya geldi ve 1272 tarihinde yine Gence şehrinde iken ölmüştür. Kaynaklarda Kiragos, Arevelsi (Doğulu) veya Nor Getik Kilisesinin ismiyle Getisi olarak tanıtılmaktadır. Kiragos, Mhitar Koş'un kilisesinde onun öğrencisi olmuş ve Vanakan'ın hizmetinde bulunarak dini eğitimini tamamlamıştır. **Tarih** ismi ile Moğollar dönemi Kafkas halklarının tarihini anlatan kıymetli bir eser telif etmiştir.⁶⁴

Genceli diğer alimler ise şunlardır: Ebü'l-Fazl İsmail İbn Ali İbn İbrahim Gencevi, Yezid İbn Ömer İbn Cenzet Gencevi, Şeyh Müseddin İbn Muhammed Gencevi, Ebu Bekir Muhammed İbn Abdurrahman İbn Yahya Gencevi, Gazi Felekeddin Ebü'l-Hasan Ali İbn Abdullah Gencevi, Ellame Ebu Hefs Ömer İbn Osman İbn Hüseyin İbn Şueyb Gencevi, Ebü'l-Ela Muvaffak İbn Yahya İbn Mansur Gencevi, Ebu Sa'd Muhammed İbn Yahya İbn Mansur Gencevi, Şeyh Ebu Zekeriya Yahya İbn Mansur Gencevi, Abdülvehhab İbn Ahmed İbn Muhammed Gencevi, Ebu

⁶⁰ Elnur Nesirov, *Orta Asırlarda Yaşamış Azerbaycanlı Alimler*, Bakü 2011, s. 155.

⁶¹ Mhitar Koş, *Alban Salnamesi*, İngilizceden Azerbaycan Türkçesine Çeviren: Ziya Bünyadov, Kalankatlı Moses, Alban Tarihi, Son Hunlar/Hazarlar/Ermeniler/Terekemeler, Rusça ve İngilizce Nüshaları Karşılaştırarak Azerbaycan Türkçesine Çev. Ziya Bünyadov, Türkiye Türkçesi: Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 321.

⁶² Mhitar Koş, s. 321-322.

⁶³ İsmail Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı-Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Eklemeler, Notlandırma ve Düzenlemelerle Türkçe Yayına Hazırlayanlar: Ekber N. Necef-Şamil Necefov, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 36.

⁶⁴ Mehmetov, s. 36.

Abdullah Ahmed İbn Muhammed İbn Ahmed Gencevi, İbrahim İbn Muhammed Gencevi, Müfti Sananeddin Yusuf İbn Hüsameddin İbn İlyas Gencevi.⁶⁵

2. Din

Eski Alban ve Azerbaycan topraklarında en yaygın din olarak puta tapma görülmektedir. Hayvanlara, güneşe ve ay gibi varlıklara tapılmaktaydı. Bu durum, yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkartılan eşyalar üzerindeki tasvirlerden kanıtlanmıştır.⁶⁶

Gence şehrinin de dahil olduğu Alban topraklarında Hristiyanlığın yayılması hakkındaki bilgiler VII. yüzyılda yazılmış Alban Tarihi eserinde değerli malumatlara rast gelinmektedir. Şark halklarına Hristiyanlığın anlatılması ve öğretilmesi için ilk olarak havari Faddey (Taddey) görevlendirildi. Faddey, Artaz şehrine geldiğinde Ermeni hükümdarı Sanatruk tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Faddey'in yerine şakirdi olan Aziz Yelisey, Kutsal Ruh namına Şark bölgesine tayin edildi. Meydana gelen bu tayin üzerine Yelisey, programına ilk olarak Şark (Albanya)'ı aldı ve Çola'da tebliğ faaliyetlerine başladı. Muhtelif bölgelerde şakirdler toplayarak Hz. İsa (kurtarıcı)'yı anlatmaya çalıştı. Yelisey, yaptığı bu tebliğ faaliyetleri sırasında öldürüldü.⁶⁷

Yelisey'in ölümünden sonra Aziz Grigori dini yayma faaliyetlerine devam etti. Grigori, 15 yaşında iken Gürcistan ve Albanya'nın piskoposluk mansıbına layık görüldü ve bu bölgelere giderek Hristiyanlığı tebliğ etmeye başladı. Grigori tebliğler sırasında bir taraftan dinin icaplarına ve şehirlerin mevkisine göre kiliseler inşa ediyor, kiliselere keşişler tayin ediyordu. Grigori'nin yaptığı mücadeleler neticesini gösterdi ve Alban hükümdarı Urnayr 313 tarihinde Hristiyanlığı devlet dini olarak kabul etti.⁶⁸

Hristiyanlığın devlet dini olarak kabul edilmesi sonucunda Alban Kralları tek dinin olması ile birlikte hükümdarlıklarını da sağlamlaştırmış oldular. Ayrıca Hristiyanlık ekonomik ve kültürel birliğin ortaya çıkmasına katkı sağladı. Özellikle bu dönemlerde her aşiretin kendisine ait farklı dini, tanrı ve tapınakları vardı. Bu durum dini birliğin sağlanmasını engelliyordu.⁶⁹

Azerbaycan topraklarının İslâm hakimiyeti altına ne zaman dahil olduğu hakkında tarihi kaynaklarda farklı tarihler yer almaktadır. Ancak İslâm ordularının Azerbaycan halkı ile ilk kez karşılaşmaları Hz. Ömer'in (634-644) hilafeti döneminde 637 yılında Sâsânîler'e karşı yapılan Kâdisiyye Savaşı'nda meydana gelmiştir. İslâm fetihlerinin etkisi ile Alban hükümdarı Cavanşir Arrân/Albanya topraklarının da İslâm hakimiyeti altına gireceği endişesi üzerine Sâsânîler ile birlikte hareket etmeye başladı. Kâdisiyye Savaşı ve Nihâvend Savaşları (642) ile Sâsânîler bir daha toparlanmamak üzere büyük bir hezimetle uğratıldı. Bunun sonucunda ise Hoy, Selmas, Urmiye, Derbend, Erdebil ve Mugan gibi şehirlerin alınması ile beraber İslâm orduları Arrân/Albanya sınırlarına geldi.⁷⁰

⁶⁵ Nesirov, s. 147-159.

⁶⁶ İsmailov, s. 67.

⁶⁷ Kalankatlı Moses, s. 33.

⁶⁸ Kalankatlı Moses, s. 43, 47.

⁶⁹ İsmailov, s. 71-72.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, C. II, s. 522-524; İpek, s. 41-42, 63-65.

Gence şehrinin de içinde yer aldığı Arrân/Albanya'nın İslam hâkimiyeti altına girmesi Hz. Osman (644-656)'ın hilafeti döneminde Habib b. Mesleme ve Selmân b. Rabîa tarafından gerçekleşti.⁷¹ Hz. Osman, Arrân/Albanya'nın fethinin tamamlanması amacıyla Selmân b. Rabiâ'ya talimat verdi. Verilen talimat üzerine harekete geçen Selmân b. Rabiâ, Beylekan, Berde/Berdea, Şemkûr ve Kabele gibi Arrân/Albanya şehirlerini fethetti.⁷² Selmân b. Rabiâ'nın İslâm hâkimiyetine kazandırdığı en önemli şehirlerden biri ise Gence idi.⁷³

3. Yazı

Alban tarihçisi Kalankatlı Moses, yazıya malik olan halklar arasında Albanları da göstermektedir. Diğer halklar ise Yahudiler, Romalılar, İspanlar, Yunanlılar, Medyalılar ve Ermenilerdi.⁷⁴

I. yüzyıldan itibaren Alban yazısının var olduğuna dair kaynaklarda bazı bilgiler mevcuttur. M.Ö. I. yüzyılda Alban hükümdarı Oris'in, Pompeius'a mektup gönderdiği bilinmektedir. Aynı zamanda II. yüzyılda da Alban hükümdarlarının Roma imparatorlarına mektuplar gönderdikleri hakkında bazı bilgiler de yer almaktadır.⁷⁵ Antik çağ müellifleri, Albanlar'ın M.Ö. I. yüzyılda kendi yazılarından istifade ettiklerini bildirmektedirler.⁷⁶

52 harften meydana gelen Alban alfabesi, V. yüzyıl başlarında Alban hükümdarı Asuagen (430-440) döneminde yeniden hazırlanarak düzenlendi. Alban alfabesi, ünlü ve ünsüz sesleri ile zenginleştirilerek V-VII. yüzyıllar arasında gelişme dönemini yaşamıştır.⁷⁷

Alban alfabesinin günümüzdeki Gürcü alfabesi ile yakın olduğu görüşü de yer almaktadır.⁷⁸ Kafkaslar üzerine çalışmalar yapmış bulunan James Forstyh ise Alban/Albanyalılar'ın Gürcü ve Ermenilerden farklı bir alfabeyle sahip okur yazar olduklarını söylemektedir.⁷⁹

Alban alfabesinin, Alban/Albanya'nın kültürel hayatında önemli rolleri olmuştur. Bu dönemde zengin çocuklarına ait okulların sayısı arttı ve dini edebiyat alanında da tercüme yapıldı. Alban hükümdarı Asuagen döneminde Tevrat ve İncil gibi dini kitaplar da Süryani dilinden tercüme edildi.⁸⁰

III. İMAR FAALİYETLERİ

Gence, korunaklı bir durumda olması ve önem arz eden siyasi bir konumda bulunması üzerine birçok devletin payitaht ve ikametgâh şehri olmuştur. Gence ilk zamanlarda Selçuklu sultanları, Azerbaycan Atabeyleri ve Şeddâdiler Devleti'nin payitahtı, Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar

⁷¹ Ali İpek, *İlk İslâmi Dönemde Azerbaycan (632-750)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999, s. 65.

⁷² El-Belâzuri, *Fütûhu'l-Büldân*, Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 290-291; Kudâme İbn Cafer, *Kitabü'l Harac (Fetihler, Siyaset, Coğrafya, Vergiler, Bürokrasi)*, Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 51.

⁷³ İpek, s. 77.

⁷⁴ Kalankatlı Moses, s. 29.

⁷⁵ İsmailov, s. 97.

⁷⁶ Feride Memmedova, "Yazı, Mektep, Edebiyat", "III-VII. Asırların Birinci Yarısında Azerbaycan Medeniyeti", *Azerbaycan Tarihi*, II. Cilt, Bakü 2007, s. 99.

⁷⁷ Mehmetov, s. 128; Memmedova, s. 99-100.

⁷⁸ İsmailov, s. 97.

⁷⁹ James Forsyth, *Kafkasya*, İngilizceden Çeviren: Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2019, s. 73.

⁸⁰ İsmailov, s. 97; Memmedova, s. 99-100.

ve Harezmsah Celaleddin'in ise ikâmetgahı idi. Aynı zamanda şehir kalabalık bir nüfusa sahip olması üzerine "dar'ül-mülk" (büyük şehir) unvanını almıştır.⁸¹ Gence şehrinin de dahil olduğu Arran coğrafyası İlhanlı Devleti için Şarkın müdafaası ve Kafkas arazilerinin korunması açısından büyük bir öneme sahipti.⁸²

Gence şehrinde saraylar, mescitler, medreseler, kervansaraylar, köprüler, hamamlar, darphaneler ve medeniyet abideleri inşa edilerek Gence şehri ticaret ve kültür merkezi haline gelmiştir.⁸³ Aynı zamanda Selçuklular döneminde sosyal yardım müesseseleri, hastahaneler ve zaviyeler yapılmıştır. Sultan Sencer'in veziri Ahmed Kâşî'nin, Kâşan, Ebher, Zencan, Gence ve Errân'da Dârüşşifâ ve medreseler inşa ettiği görülmektedir.⁸⁴

Azerbaycan arazisinin engebeli ve zengin akarsu ağına sahip olması nedeniyle köprü inşasını gerekli kılmaktaydı. Ticaretin gelişmesine katkı sağladığı için Gence şehrinde büyük-küçük köprülere rastlamak mümkündür.

İklim şartlarının elverişli olmasına rağmen bazı kesimler su kaynaklarından yoksundu. Bağ ve bostanların yetiştirilmesi, pamuk tarlalarının ve ekinlerin sulanması için bol suya ihtiyaç vardı. Bu nedenle devlet yöneticileri sulama kanalları ve arkların açılmasına önem vermişlerdir. Tarihi kayıtlara bakıldığı zaman Albanların hâkimiyeti döneminde sulama sistemlerinin gelişmiş olduğu da görülmektedir.⁸⁵

Ticaretin geliştirilmesi amacı ile kervansaray yapımına da önem verilmekteydi. Azerbaycan sınırları içerisinde kervan yollarının toplam uzunluğu 2000 km'den fazla olduğu tahmin edilmektedir. Kervansarayların güvenliğinin sağlanması amacıyla kervansaray müfrezeleri de inşa edilmiştir.⁸⁶

XI-XII. yüzyıllarda inşa edilen kale duvarları, köprüler, kervansaraylar, köprüler, hamamlar yüksek mimari eserler olarak değerlendirilmektedir. Bu eserler inşa edilirken Gence ustalarına ait "Gence Örgüsü" adı verilen bir motif dikkat çekmektedir. "Gence Örgüsü" motifi şehir sokaklarındaki evlerde de kullanılmıştır. Gence dışında Beylekan ve Bakü'de de bu motifi görmek mümkündür.⁸⁷

Gence şehri, siyasi ve kültür merkezi konumunu 1139 yılında meydana gelen depreme kadar devam ettirdi. Yaşanan deprem felaketi sonrasında üç tarafı surlarla çevrili olan şehir tamamen

---

⁸¹ Babayeva, s. 52; Bünyadov-Yusifov, s. 321.

⁸² Bertold Spuler, *İran Moğolları-Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 2011, s. 70.

⁸³ Bünyadov-Yusifov, s. 295.

⁸⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008, s. 342-343.

⁸⁵ İsmailov, s. 52.

⁸⁶ İrade Nuriyeva, *Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan XXI. Asrın Başlarına Kadar)*, Bakü 2015, s. 89.

⁸⁷ Vesile Şemşek, *Yerel Kaynaklar Işığında Ortaçağ Azerbaycan Tarihi-II Türkler Dönemi*, Nobel Bilimsel, Ankara 2023, s. 135-136.

yıkıldı.⁸⁸ Bu deprem esnasında Abû'l-Farac ve İbnü'l Esîr 230.000⁸⁹, el-İsfahânî'ye göre ise 300.000⁹⁰ kişi hayatını kaybetti.

SONUÇ

Gence şehrinin, ticaret yolları üzerinde bulunması ile Azerbaycan şehirleri arasında önemi büyüktü. Gence şehri ile birlikte Tebriz, Erdebil, Nahçıvan, Beylekan ve Şamahı gibi şehirler de gelişme gösterdi. Geçiş güzergâhı üzerinde olması ile farklı topluluklar arasında kültürel etkileşim yaşandı. Aynı zamanda alimler ve ilim adamları da kaleme almış olduğu eserler vasıtasıyla kültürel etkileşimin gelişmesine hizmet etmişlerdir. İlim adamları özellikle Azerbaycan Atabegleri döneminde ilim değeri yüksek eserler telif etmişlerdir. Bu gelişmeler neticesinde Gence şehri, Yakın Doğu'nun önemli bir kültür merkezi haline gelmiştir.

Aynı zamanda verimli topraklara sahip olması ile Gence, Orta Çağ'ın en önemli şehirleri arasında yer almıştır. Gence halkı, "el-genci" adı ile imal ettikleri ipek kumaşları vasıtasıyla şehrin daha da tanınmasını sağlamışlardır.

Gence şehri, ipek dokumaları ile ün salmış bir yerdi. Kurdukları ham ipek depoları vasıtası ile ipekten ve yünden yapılmış ürünleri Tebriz, Şamahı, Erdebil gibi şehirlere taşınmaktaydı. Gence halkı halı dokuma sanatında da uzmandılar. Halkın dokuduğu halılar Selçuklu camilerinde sergilenmekteydi.

Şehirlerdeki hakimiyetin sağlanması sadece fetihler yoluyla olmamıştır. Devlet adamları bölgedeki hakimiyetlerinin kalıcı olmalarını sağlamak amacıyla saraylar, kervansaraylar, imarethaneler ve medeniyet abideleri gibi kalıcı eserler inşa etmişlerdir. Kervansarayların çevrelerinin emniyetli bir şekilde kurulması ile birlikte kısa zamanda yeni yerleşim yerleri kurulmaya başlandı. Aynı zamanda göçebelerin de yerleşik hayata geçmesini sağlamıştır.

XI-XII. yüzyıllarda zirve dönemini yaşayan Azerbaycan bölgesi, XIII-XIV. yüzyıllarda siyasi ve iktisadi alanlarda olduğu gibi el sanatları, mimari yapılar, kültürel hayat ve ticaret Moğol işgalinin yıkıcı sonuçları ile karşı karşıya kaldı. Gence dışında Beylekan, Meraga, Erdebil, Nahçıvan, Hoy, Selmas, Şemkir, Berde gibi şehirler de işgaller sırasında harap oldu. Kültür ve medeniyet alanlarında medrese eğitimleri devam etmiş olsa da fen bilimleri de geriledi. İşgaller sırasında birçok ticaret ve zanaat merkezleri de yıkıma uğradı. Dahili ve harici pazarların gerilemesi ile birlikte şehirde iktisadi durgunluğun yaşanmasına neden oldu. Diğer taraftan şehir ve köylerde de insan kaynaklarının azalması, sulama kanalları ve barajların yıkıma uğraması ile tarımsal üretim de azaldı.

Ticaretin gelişmesine engel olan hususlardan biri de tüccarların ağır vergilere tabi tutulması idi. Tüccarların geçtiği her bölgede vergi vermesi ticaret ürünlerinin yüksek meblağları bulmasına

⁸⁸ Mhitar Koş, s. 331-332; Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Yayına Haz. İlhan Aslan, Ed. Fuat Hacısalihoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2017, s. 40.

⁸⁹ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Süryanice'den İngilizce'ye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçe'ye Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, C. II, TTK, Ankara 1999, s. 375; İbnü'l Esîr, C. IX, s. 151.

⁹⁰ İmadad-dîn Al-Kâtib Al-İsfahânî, *Zubdat Al-Nusra Va Nuhbat Al'Usra*, Kıvameddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, TTK, Ankara 1999, s. 174.

neden olmaktadır. Arz talep ilişkisinin azalması ile tüccarlar ticareti bırakmak zorunda kalmışlardır.

KAYNAKÇA

Abdulova, G., "Azerbaycan Kuyumculuk Sanatında İstifade Olunan İş Aletleri", Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü, 2008, ss. 379-388.

Abû'l-Farac, Gregory, Abû'l-Farac Tarihi, Süryaniceden İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Al-İsfahânî, İmadad-dîn Al-Kâtib, Zubdat Al-Nusra Va Nuhbat Al'Usra, Kıvameddin Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Aliyeva, H., "Azerbaycan'ın Orta Asır Silahlarındaki Kitabeler", Milli Azerbaycan Tarihi Müzesi, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Bakü, 2011, ss. 246-259.

Aliyeva, Nergiz, Orta Asırlarda Azerbaycan Alimlerinin İlmi Alakaları ve Tedris Faaliyetleri, Bakü, 2015.

Altman, M. M., Gence Şehrinin Tarihi Taslağı (Rusça), Azerbaycan SSCB Bilimler Akademisi Yayınevi, Bakü, 1949.

Aşurbeyli, Sara, Bakü Şehrinin Tarihi, Çev. Sevinç Üçgül, Teas Press, İstanbul, 2017.

Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan-XXI. Asrın İlk On Yıllarına Kadar), Redaktör: Mehman Abdullayev, Bakü Üniversitesi Neşriyatı, Bakü, 2014.

Babayeva, Günay, XII-XIII. Yüzyıllarda Azerbaycan, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2020.

Bakır, Abdulhalik, Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2005.

Bedirhan, Yaşar, Selçuklular ve Kafkasya, Noel Kitap, Ankara, 2014.

Bünyadov, Ziya Musa- Yusifov, Y. B., Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan XX. Asradek), Çırağ Neşriyatı, Bakü, 2007.

Caferoğlu, Ahmet, Azerbaycan, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1940.

Çiftçi, Fatih, Hamdullah Müstevfi'nin Nüzhetü'l Kulûb Adlı Farsça Eserine Göre Moğollar Devrinde Azerbaycan, Mezopotamya ve Anadolu, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2016, Yüksek Lisans Tezi.

Dakuklu, Hüseyin Ali, "Devletü'l-Bulgâr el-Müslimîn fi Havzi'l-Volga", Abdulhalik Bakır, Orta Çağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler II, ss. 427-463, Bizim Büro, Ankara, 2008.

Dedeyav, Bilal, XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004.

Devletşah, Şair Tezkireleri (Tezkiretü'ş-Şuarâ), Çev. Necati Lugal, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan), Tercüme ve Yayına Hazırlayan: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.

el-Bakuvi, Abdürreşid, *Kitab Telhis el-Asar ve Acaib el-Melik el-Kahhar*, Sur Neşriyyat, Bakü, 1992.

el-Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân, Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Forsyth, James, Kafkasya, İngilizceden Çeviren: Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2019.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Kafkasya-Kırım-Girit, 2. Cilt, 2. Kitap, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyir Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

Haydarov, Mikail, "XIII-XIV. Asırlarda Azerbaycan'da İctimai-İktisadi Kuruluş", Azerbaycan Tarihi, III. Cilt, Ed. Oktay Efendiyev, Bakü, 2007, ss. 47-68.

Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib, Çev. V. Minorsky, Türkçeye Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, Kitabevi, İstanbul, 2008.

Hüseynov, Gurban, İlhanlılar Devrinde Azerbaycan, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2022.

İbn Bibi, El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020.

İbni Bîbî, Selçuknâme, Çev. Mükrimin Halil Yinanç, Haz. Refet Yinanç-Ömer Özkan, Kitabevi, İstanbul, 2015.

İbn Havkal, Sûrat el-Arz (Yerin Haritası), 10. Asırda İslam Coğrafyası, Tercüme: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014.

İbnü'l Esîr, İslâm Tarihi (el-Kâmil fi't-Tarih), (Tercüme Heyeti: Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe), Cilt II-IX-X, Ocak Yayınları, İstanbul, 2016.

İpek, Ali, İlk İslâmi Dönemde Azerbaycan (632-750), Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999.

İpek, Ali, Azerbaycan Tarihine Giriş, Ankara, 2007.

İsmailov, Mahmud, İlk Çağlardan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Azerbaycan Tarihi, Aktaran: Vefa Kurban, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2014.

İstahri, Mesâlikü'l Memalik (Ülkelerin Yolları), Çev. Murat Ağarı, Ayıışığı Kitapları, İstanbul, 2015.

Kalankatlı Moses, Alban Tarihi, Son Hunlar/Hazarlar/Ermeniler/Terekemeler, Rusça ve İngilizce Nüshaları Karşılaştırarak Azerbaycan Türkçesine Çeviren: Ziya Bünyadov, Türkiye Türkçesi: Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.

Kazvinî, Hamdullah Müstevfî-yi, Târih-i Güzide, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018.

Kazvinî ve Âsârü'l-Bilda ve Ahbâru'l-İbad'ı, İnceleme ve Değerlendirme: Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2019.

Kudâme İbn Cafer, Kitabü'l Harac (Fetihler, Siyaset, Coğrafya, Vergiler, Bürokrasi), Çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2018.

Memmedova, Feride, "Yazı, Mektep, Edebiyat", "III-VII. Asırların Birinci Yarısında Azerbaycan Medeniyeti" Azerbaycan Tarihi, II. Cilt, Bakü, 2007, ss. 92-125.

Mehmetov, İsmail, Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı-Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi, Eklmeler, Notlandırma ve Düzenlemelerle Türkçe Yayına Hazırlayanlar: Ekber N. Necef-Şamil Necefov, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.

Mhitar Koş, Alban Salnamesi, İngilizceden Azerbaycan Türkçesine Çeviren: Ziya Bünyadov, Kalankatlı Moses, Alban Tarihi, Son Hunlar/Hazarlar/Ermeniler/Terekemeler, Rusça ve İngilizce Nüshaları Karşılaştırarak Azerbaycan Türkçesine Çeviren: Ziya Bünyadov, Türkiye Türkçesi: Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.

Müverrih Vardan, Türk Fetihleri Tarihi (889-1269), Çev. Hrant D. Andreasyan, Yayına Hazırlayan: İlhan Aslan, Ed. Fuat Hacısalihoğlu, Post Yayın Dağıtım, İstanbul, 2017.

Necef, Ekber N., Selçuklu Devletleri ve Atabegler Tarihi (Oğuzların Ortaya Çıkmasından-XIV. Asra Kadar), Kanun, 2010.

Nesirov, Elnur, Orta Asırlarda Yaşamış Azerbaycanlı Alimler, Bakü, 2011.

Nuriyeva, İrade, Azerbaycan Tarihi (En Kadim Zamanlardan XXI. Asrın Başlarına Kadar), Bakü, 2015.

Orucov, A. Ş., İlk Asırlarda Azerbaycan'da Dulusçuluk (IV-VIII. Asırlarda), Bakü, 1989.

Özaydın, Abdülkerim, "Arrân", DİA, Cilt 3, İstanbul, 1991, ss. 394-395.

Özdal, Ahmet N., "Ortaçağ İslâm Dünyasında Silah Ticaretine Dair Bazı Tespitler (Farklı Yaklaşımlar)", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 10, Sayı XXXII, Aralık 2017, ss. 659-674.

Recebli, Ali, *Sikke ve Devletçilik*, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Milli Azerbaycan Müzesi, Bakü, 2017.

Recebli, Gazanfer, Azerbaycan Tarihi, Bakü, 2013. Sîpâhîzâde Mehmed, Evzahu'l-Mesalik İlâ Ma'rifeti'l-Büldan Ve'l-Memalik, Hazırlayan: İlhami Danış, Ankara, 2019.

Spuler, Bertold, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür) İlhanlılar Devri 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarihi Kurumu, Ankara, 2011.

Şemşek, Vesile, Yerel Kaynaklar Işığında Ortaçağ Azerbaycan Tarihi-II Türkler Dönemi, Nobel Bilimsel, Ankara, 2023.

Şerifli, M. X., *IX. Asrın İkinci Yarısı-XI. Asırlarda Azerbaycan Feodal Devletleri*, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Bakü, 2013.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 2008.

Yerebakan, Muhammed, *Azerbaycan Atabeyliği (İldenizoğulları)*, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2013.

Zehtabi (Kirişçi), Muhammed Taki, *İran Türklerinin Eski Tarihi*, Çev. Ferhad Rahimi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Extended Summary

As for the location of Ganja, there was a fertile plain watered by cures and tributaries in the north and mountainous regions covered with shallow forests with rich plateaus in the south. Due to these geographical conditions, Ganja has been used as a plateau and barracks by statesmen during the historical process.

Due to Azerbaijan's geopolitical position, there was a developed trade route network extending to the western regions, Georgia and the Black Sea coast. Ganja was a branch of the historical trade route to Tbilisi via Ardabil-Berze'a/Berde.

Ganja was also a rich city in terms of underground resources. There were mines such as gold, copper, iron, hard coal, quartz, marble and sulfur near the city. As a result of the richness of iron and copper mines, craft branches such as blacksmithing, metal manufacturing, weapons production, container preparation and manufacturing have developed.

Due to the fact that the city of Ganja is close to non-Muslim countries and is a border city, it has caused the people of Ganja to use war tools and weapons well. It is possible to see an example of this during the Mongol invasions. When the Mongols came to besiege Ganja towards the end of 1221, they gave up besieging the city after the people were too brave and they learned that they had too many weapons.

The Ganja people were adept at raising silkworms and producing silk. Ganja silk was in much better condition than other regional silks. In Ganja, which is very advanced in sericulture, they produced silk yarn from expensive silk pieces and maul items from silk. These products, called "al-Ganji", were exported to the surrounding regions as dresses made of cotton and atlas fabric. Also XI-XIV. cotton, silk, carpets, fruits and vegetables were of great importance in Ganja between the centuries Dec. The horseshoe was as famous as Ganja's iron and silk.

XI-XV. between the centuries, important trade and art centers such as Ganja, Beylekan, Baku, Tabriz, Meraga had emerged. In this period, silk and silk products manufactured in Ganja were in great demand. The products prepared by Ganja artisans, beautiful silk pieces, carpets have taken their place in the world Sundays as well as they have decorated state palaces. For this reason, Ganja is depicted in medieval geography books as a city with abundant income.

Having fertile agricultural lands and a vineyard garden, it was cultivated in technical plants such as cotton, za'feran, dye and linen as native plants in Ganja.

After Berze'a/Berde lost its former importance, Ganja turned into an important trade and art center of the region due to its geopolitical position. Important monuments of civilization of the period such as beautiful palaces, caravanserais, baths, mosques, madrasas and mints were built in the city.

Ganja city has taken its place among the major commercial and art centers of the period thanks to the developments it has experienced. Therefore XI. in the century it has become the largest city of the Arran geography. XII-XIII. one of the century's muverrihs when depicting Ibn al-Asiri Ganja, he depicts her as the "mother of the Arran cities". Ganja is also known as the most beautiful city of Asia Minor. The factor in this situation was that the people of Ganja were more numerous

in terms of population, geographical and geopolitical location, and other trade routes passed through the city of Ganja.

IX-XII. in the centuries some of the architectural monuments built have survived to the present day. The city suffered great destruction due to the earthquake that occurred in 1139. According to the information given by the sources, the city has suffered a great loss of people.

XI-XV. in the centuries with the development of civilized life in Azerbaijan, it is observed that civilized life has developed in Ganja, as in other cities. According to historical sources, the best scholars and poets were educated in the palaces of the Shirvanshahs and Ildenizli. Many famous scholars such as Nîzamî-i Ganjavi, Ebu'l-Ûlâ Ganjavi, Mahsetî Ganjavi, Gazi Tahir Ganjavi have grown up in these palaces and created works that have survived to this day. The biggest factor for the development of the culture and civilization level in Ganja is that Ganja easily provided a safe environment, the rapid increase of the city's population, along with the high level of prosperity, as part of the important scholars and artists of the period, they found comfort in Ganja and wrote important works.